

जिल्हा वार्षिक योजना (सर्वसाधारण) अंतर्गत
राज्यातील गड-किल्ले, मंदिरे व महत्वाची संरक्षित
स्मारके इत्यादींच्या संवर्धनासाठी उपलब्ध होणाऱ्या
३ टक्के निधीच्या विनियोगाबाबत मार्गदर्शक सूचना.

महाराष्ट्र शासन
पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग
शासन निर्णय क्र.संकीर्ण २०२२/प्रक्र.११९/सां.का.३
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.
दिनांक:- २१ जुलै, २०२३

वाचा:- शासन निर्णय नियोजन विभाग क्र.डिएपी-१०२२/प्र.क्र.२७७/का.१४८१, दि.१४.१२.२०२२

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्र भूमीला अतिशय पुरातन व थोर सांस्कृतिक परंपरा लाभलेल्या असून, त्यात कातळात खोदलेल्या जागतिक वारसा म्हणून सुप्रसिद्ध अशा अंजिठा-वेरुळ यांच्या सारख्या लेण्या, छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळात उभे राहिलेले रायगड व सिंधुदूर्ग यांसारखे किल्ले, यादव व मराठा काळात उभी राहिलेली व सुंदर शिल्पाकृतींनी नटलेली श्री. मार्कडेय व त्र्यंबकेश्वर यांसारखी मंदिरे, मध्ययुगीन दर्गे व मकबरे, तसेच वसाहत कालीन स्थापत्यांचा समावेश आहे. ऐतिहासिक व पुरातन स्मारकांपैकी केंद्र सरकारद्वारा भारतीय पुरातत्व सर्वेक्षण मार्फत २८८ स्मारके राष्ट्रीय महत्वाची म्हणून जतन केली आहेत. तसेच, महाराष्ट्र राज्याच्या सांस्कृतिक कार्य विभागाने पुरातत्व व वर्स्तुसंग्रहालये संचालनालयामार्फत ३८६ स्मारके संरक्षित म्हणून घोषित केलेली आहेत. यामध्ये घटोत्कच व धाराशीव ही लेणी, राजगड, सिंहगड, माणिकगड यांच्यासारखे किल्ले तसेच गड जेजुरी, निरानुसिंहपूर, श्री. तुळजा भवानी यासारखी मंदिरे, लोकमान्य टिळक, स्वातंत्र्यवीर सावरकर आदी महापुरुषांची जन्मस्थळे व गेट वे ऑफ इंडिया अशा स्मारकांचा समावेश आहे. राज्यस्तरीय योजनांमध्ये सर्व संरक्षित स्मारकाचे संवर्धन करण्यासाठी उपलब्ध असलेला निधी अतिशय तुटपुंजा असल्याने, राज्य संरक्षित स्मारकांच्या संवर्धनासाठी जिल्हा वार्षिक योजना (सर्वसाधारण) अंतर्गत आर्थिक वर्ष २०२३-२०२४ पासून पुढील तीन वर्षासाठी ३ टक्के निधीची तरतूद करण्यासाठी संदर्भाधिन शासन निर्णयान्वये शासन मान्यता देण्यात आलेली आहे. त्यानुसार या निधीच्या विनियोगाबाबत सविस्तर मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय:-

राज्यातील गड-किल्ले, मंदिरे व महत्वाची संरक्षित स्मारके इत्यादींच्या संवर्धनासाठी जिल्हा वार्षिक योजना (सर्व साधारण) अंतर्गत आर्थिक वर्ष २०२३-२४ पासून पुढील तीन वर्षासाठी उपलब्ध होणाऱ्या ३ टक्के निधीच्या विनियोगाबाबत पुढीलप्रमाणे मार्गदर्शन सूचना निश्चित करण्यात येत आहेत-

१. राज्यातील राज्य संरक्षित स्मारकांच्या जतन-संवर्धनाची कामे सदर निधीमधून हाती घेण्यात यावीत.
२. जिल्हा वार्षिक योजना (सर्वसाधारण) अंतर्गत कामे हाती घेण्यासाठी सहायक संचालक, पुरातत्व विभाग यांनी त्यांच्या अधिपत्याखालील जिल्ह्यांचा जिल्हानिहाय सविस्तर प्रस्ताव तयार करावा.
३. सदर प्रस्ताव तयार करताना कामे निवडताना खालील बाबींचा प्राथम्याने विचार करण्यात यावा-
  - i. स्मारकाचे ऐतिहासिक तथा पुरातत्वीय व वास्तुशास्त्रीय दृष्टीने महत्व,
  - ii. स्मारकांचा कालखंड,
  - iii. स्मारकाची सद्यस्थिती,
  - iv. भेट देणाऱ्या पर्यटकांची /भाविकांची संख्या,
  - v. मा. लोकप्रतिनिधी/स्थानिक नागरिक/संशोधक यांची मागणी,
४. सदर निधीमधून खालील बाबींची कामे हाती घेता येतील-
  - i. जतन व संवर्धन,
  - ii. परिरक्षण,
  - iii. देखभाल-दुरुस्ती,
  - iv. पर्यटक/भाविकांसाठी सोयी-सुविधा (स्वच्छतागृह, पिण्याचे पाणी इ.),
  - v. सुशोभिकरण,
  - vi. रासायनिक जतन काम,
  - vii. माहिती फलक, दिशादर्शक फलक इ.
५. सहायक संचालक, पुरातत्व विभाग यांनी प्रस्तावित केलेल्या कामांना संचालक, पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय हे तांत्रिक मान्यता प्रदान करतील.
६. संचालक, पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय यांनी तांत्रिक मान्यता दिलेल्या प्रस्तावांना जिल्हाधिकारी तथा सदस्य सचिव, जिल्हा नियोजन समिती प्रशासकीय मान्यता प्रदान करतील.
७. या योजनेतर्गत कामांच्या अंमलबजावणीची जबाबदारी सहायक संचालक, पुरातत्व विभाग यांची राहील.
८. सदर योजनेतर्गत प्रशासकीय मान्यतेनंतर आवश्यक तो निधी संबंधित जिल्हाधिकारी पुढील तक्त्यात दर्शविल्याप्रमाणे संबंधित सहायक संचालक, पुरातत्व विभाग यांच्याकडे कामाच्या प्रगतीनुसार वितरीत करतील -

अ.क्र.	पुरातत्व विभाग	कार्यक्षेत्रातील जिल्हे
१	पुरातत्व विभाग, रत्नागिरी	मुंबई शहर, मुंबई उपनगर, ठाणे, पालघर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग
२	पुरातत्व विभाग, नाशिक	नाशिक, जळगाव, अहमदनगर, धुळे, नंदुरबार
३	पुरातत्व विभाग, पुणे	पुणे, सोलापूर, कोल्हापूर, सातारा, सांगली.
४	पुरातत्व विभाग, छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर, बीड, जालना, धाराशिव
५	पुरातत्व विभाग, नांदेड	नांदेड, लातूर, परभणी, हिंगोली
६	पुरातत्व विभाग, नागपूर	नागपूर, गडचिरोली, चंद्रपूर, गोंदिया, भंडारा, वर्धा, अमरावती, यवतमाळ, वाशिम, अकोला, बुलढाणा.

९. सदर शासन निर्णय नियोजन विभागाचे अनौपचारिक संदर्भ क्र. ७१/१४८१, दि. २९.१२.२०२२ नुसार त्याचप्रमाणे वित्त विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्र. १९/२०२३/व्यय-८, दि. २५.०१.२०२३ नुसार प्राप्त झालेल्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

१०. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२३०७२१११३३४०९९२३ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षाक्तित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावांने,

(सु.दि.पाष्टे)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

- मा.मुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- मा.उपमुख्यमंत्र्यांचे सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- सर्व मा. मंत्री यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- कार्याध्यक्ष, राज्य नियोजन मंडळ, नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर, मुंबई
- मा.मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय, मुंबई.

६. सर्व अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
७. सदस्य सचिव, उर्वरीत महाराष्ट्र वैधानिक विकास मंडळ, नवीन प्रशासकीय इमारत, १८ वा मजला, मुंबई.
८. सदस्य सचिव, मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळ, नवीन प्रशासकीय इमारत, जिल्हाधिकारी कार्यालय, कम्पाउंड, तळ मजला, औरंगाबाद.
९. सदस्य सचिव, विदर्भ वैधानिक विकास मंडळ, बी-२३/१, साऊथ अंबाझरी मार्ग, अंध विद्यालयाजवळ, नागपूर.
१०. सर्व मा.विधानसभा सदस्य/विधानपरिषद सदस्य.
११. प्रधान सचिव, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई.
१२. सर्व विभागीय आयुक्त.
१३. सर्व जिल्हाधिकारी.
१४. महालेखापाल १/२, (लेखा अनुज्ञेयता /लेखा परीक्षा), मुंबई/नागपूर.
१५. सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
१६. सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी.
१७. संचालक, पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय, मुंबई.
१८. सहसंचालक (इआसंके), अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर, मुंबई.
१९. सर्व सहायक संचालक, पुरातत्व विभाग.
२०. सर्व उपायुक्त (नियोजन), विभागीय आयुक्त कार्यालय.
२१. सर्व जिल्हा नियोजन अधिकारी, जिल्हाधिकारी कार्यालय.
२२. सर्व उप सचिव/अवर सचिव/कक्ष अधिकारी, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
२३. निवडनस्ती, सां.का.३.